

**ЖАРУ АРҚЫЛЫ
ЖАСАЛҒАН
ТЕРРОРИЗМ АКТІСІНЕ
ҚАРАУ ЖҮРГІЗУГЕ
МАМАННЫҢ
ҚАТЫСУЫ**

Терроризмге әлем бойынша барлық мамандардың қызығушылықтары артуда, алайда соңғы кезде бұл салада ғылыми зерттеулердің рөлі ерекше зор, әлемде болып жатқан жағдайлар оның дамуындағы жаңа бағытты куәландырады [1].

Жарылғыш заттарды пайдалану арқылы терроризм жасау, біздің ойымызша, ең қауіпті терроризм түріне жатады, өйткені мұндай әрекеттердің салдарынан қылмыстық әрекеттің құрбандарының саны артқан, мүліктің шығын көлемі де өскен және ғимараттар және тіршілікті қамтамасыз ететін басқа да объектілер қираған үйінділерге айналады, көлік құралдары (әуе, және теңіз кемелері, темір жол объектілері) және басқа да құндылықтарға зиян келеді.

Қазіргі техникалық құралдар мен ақпараттың қол жетімді кезеңінде, жарылғыш заттарды дайындау мол қаражат пен материалдық шығынды талап етпейді. Қашықтан басқаратын және сағат механизмі бар жарылғыш құрылғыларды пайдалану мүмкіндігі терроризмнің қауіптілігін арттырады. Мұнымен қатар, болған жарылыстарды бұқаралық ақпарат құралдары кеңінен жариялайды, ол террористердің өз мақсаттарына қол жеткізуіне ықпал етеді.

Террактіні жасаудың қарастырылып отырған тәсілі дүниежүзінде және Қазақстан Республикасында да кеңінен таралғанын атап өткен жөн. Жарылғыш заттар (әрі қарай-ЖЗ) мен жарылғыш құрылғылардың (әрі қарай-ЖҚ) көптүрлілігі және өзіндік ерекшеліктері, іздері және жарылыстың салдары арнайы танымды кеңінен қолдану қажеттілігін негіздейді [2]. Терроризммен байланысты қылмыстарды тиімді ашу мен тергеу арнайы білімдерді қолдануға тікелей байланысты. Мұндай тұжырым тәжірибенің қажеттілігінен туындап және тергеу тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Терроризмді тергеуде арнайы білімдерді қолдану – тергеу әрекеттерінің тиімділігін көтеріп, оларды толық және мақсатқы сай ете түседі.

Қазіргі уақытта терроризмнің түрлеріне қарай оның көптеген анықтамасы кездеседі: мемлекеттік, халықаралық, ішкі (саяси, қылмыстық, биологиялық, ақпараттық, идеологиялық, сепаратистік, этникалық және діни) және т.б. Терроризмнің жекеленген түрлерінің ерекшеліктері олардың дара, бір-біріне

бағынбай жүзеге асырылатындығында, алайда олар өзара жиі ұштасып жатады.

Терроризмнің мәселесіне мамандығы мен құзыретіне сай көптеген ғалымдардың және практикалық қызметкерлердің еңбектері бағытталған.

Жарылғыш құрылғылар мен жарылғыш заттар қорқытудың құралына айналды. Жарылғыш заттар мен жарылғыш құрылғыларды қолданумен жасалған терроризм актілерін ашу мен тергеуде олардың өзіндік ерекшеліктеріне байланысты қиыншылықтар кездеседі. Мұндағы ерекше қиыншылық тергеудің бастапқы сатысында және тиісті сараптаманы анықтау мен тағайындау процесінде туындайды. Бұл мақалада терроризм актілерін тергеу процесіне қажетті мамандарды тарту және де оқиға орнына қарау жүргізу мәселелеріне нақтырақ тоқталуға тырысайық.

Оқиға орнын тексеру – бұл оқиға орнынан тікелей қабылдайтын, қалыптасқан жағдайын зерттеуге, бекітуге және анықтауға бағытталған, қылмыспен қылмыскердің іздерін және өзге де фактілік мәліметтерді, басқа дәлелдемелердің бірлесу негізінде тергеліп жатқан оқиғаның өзге де жағдайлары мен оқиғаның механизмі туралы қорытынды жасайтын бастапқы тергеу әрекеті [3].

Уақытылы және сапалы жүргізілген оқиға орнын тексеру, дәлелдеу затына кіретін барлық жағдайға қатысты маңызды фактілік мәліметтерді алу мүмкіндігін уақытылы және сапалы жүргізілген оқиға орнын тексеру береді.

Оқиға орнын қараудың кейінге қалдырылмайтындығы, бұл тек дәлелдемелердің жоғалуымен ғана емес, оны жүргізу барысында алынған ақпараттың негізделген тергеу версиясын ұсынуға қажетті ерекше мәнімен, оларды тексерудің мақсатты жолдарын анықтаумен, іздеуге жататын қылмыскерді немесе қылмыскерлерді анықтаумен, қылмыстың «ізін суытпай» ашуды ұйымдастырумен байланысты [4].

ЖҚ және ЖЗ қолданумен жасалған терроризм актісі оқиғасының орнын тексерудің негізгі міндеттері:

- оқиға орнын анықтау және белгілеу;
- жарылыстың техникалық себептерін және онымен байланысты қылмысқа қатысы бар адамдарды анықтау, іздерді табу және алу;
- қылмысты жасауға итеремлеген себептер мен жағдайларды анықтау.

Оқиға орнын тексеруді бірнеше кезеңге бөлуге болады: оқиға орнына баруды ұйымдастыру бойынша даярлық шараларынан және тікелей оқиға орнын тексеруге дайындықтан тұратын

тексеруге даярлық, тікелей тексеру және тексеру нәтижелерін және қылмыс материалдарының ізін алуды қамтитын қорытындылау кезеңі.

Қазіргі ғылым мен тәжірибелік қызмет терроризммен күресуде техника-криминалистикалық құралдарды пайдалануға ерекше назар аударады. ЖҚ және ЖЗ пайдаланып терроризм актісі жасалған орынды тексеруде алынған ақпараттың тергеу үшін маңызы зор. ЖҚ және ЖЗ пайдаланудың ізін дұрыс алу және бекіту, жарылыс болған жерде алдын ала тексеруге және зертхана жағдайында әрі қарай тексеруге қажетті барлық криминалистикалық ақпаратты алуға мүмкіндік береді.

Одан басқа, криминалист маманның жүргізетін барлық әрекеттері Қазақстан Республикасының құқықтық нормативтік актілерінің талаптарына сай болуы тиіс. Маман ретінде Қазақстан Республикасы ІІО маман – криминалистері және басқа да мамандар (жарылыс технигі, физик, химик т.б) қатыстырылады.

Жарылыс орнынан алынған барлық объектілерді бүлдірмей қораптармен жеке құрғақ және қараңғы бөлмеге жеткізіледі және одан соң қорапты ашпай тексеруге жібереді. Жарылыс орнынан іздер мен заттарды алу кезінде бұрын ол жерде болмаған заттың барлығы жиналуын қарастыратын ережені негізге алу керек [5].

Терроризм акісі бойынша оқиға болған жерді қарау хаттамасы оқиға орнынан табылған іздер мен заттардың, құжаттардың ерекшеліктері туралы нақты түсінігін және сипаттамасын беруі тиіс. Олардың әрқайсысына қатысты заттай айғақтың жеке белгілері, нақты орны, жағдайы көрсетілуі тиіс.

Хаттамаға көрнекі құралдар ретінде белгіленген тексеру объектілерінің арақашықтықтары, жалпы топографиялық белгілер мен криминалистикалық объектілердің шартты белгілерін пайдалана отырып жасалған сызбалар қоса тігіледі.

ІІО қызметкерлері мен криминалист мамандарға арналған бірқатар жадынамалар әзірленген. Практикалық материалдар мен ғылыми еңбектерді оқып зерттей келе, тексеру барысында келесі шаралар жүргізілуі қажет деп санаймыз. Олар:

- түйіндік және тетіктік суретке түсіру, өйткені жарылыс техникалық зерттеуде заттар мен олардың арасындағы арақашықтығы мен өзара орналасуының маңызы зор. Тетіктік суретке түсіру кезінде заттың қасына және оның бетіне бір жазықтыққа қоя отырып, масштабты сызғышты пайдаланған дұрыс. Зат кадрдың жоғары бетін алуы тиіс. Адамның мәйіті мен киіміндегі дақ-

тарды және жарылыс күлін түсіру үшін түрлі-түсті сурет материалдарын пайдаланған жөн;

- мэйіттің қалпы, ЖҚ қалдығы және оқиға орнындағы өзгерістер жарылыс ошағына қатысты түсірілуі тиіс (панорамалық түсіру әдісі);

- бейне және видеожазбаны жарылыс салдарын жою (зардап шеккендерге алғашқы көмек, өрт сөндіру, мэйітті мэйітханаға жеткізу) нәтижесінде пайда болған өзгерістерді және жарықшақтарды, сынамаларды және үлгілерді алу т.б суретке түсіру құралдары ретінде пайдалану;

- аяқ киім, көлік құралының іздері бар полимер материалдан, гипстен көшірме бедер жасау, саусақ іздерін дактопленкаға түсіру т.б. ЖҚ және басқа да жарылысқа қатысы бар заттардан саусақ іздерін алу кезінде, мүмкіндігінше, алдын ала корпустың, орауыштың, камуфляждың және басқа да жарықшағын, әрбір сектордан табылған заттарды бөлек іріктеп алған дұрыс. Мыналар жетіспейтін заттарды анықтауға және оларды іздеуді қайта бастауға мүмкіндік береді:

- жарылыс іздерін белгілеу және орау кезінде олардың бүтіндігін бүлдірмеу, қылмыскердің саусақ іздерін жоғалтпау үшін, майда бөліктердегі ЖЗ бөлшектерін бүлдірмеу және жоғалтпау үшін ұқыптылықты қамтамасыз ету;

- әр затты немесе топтастырылған заттарды бөлек бір қорапқа салу.

Оқиға орнынан табылған заттар қағаз, мақта, поролон немесе басқа материалдармен орауы тиіс. Объектілерді ылғалдан, шаңнан қорғау үшін орауды мықтап бітеу қажет.

Физика-химиялық зерттеуге қажетті объектілерді іріктеуді жарылыс орнын тексерудің бастапқы кезеңі біткен кезде бастау қажет. Жарылыс орнындағы бүлінген жерлерді, жарылыс іздерін сырттай тексеру нәтижелері бойынша, ЖЗ типін (бризантты ЖЗ, оқ-дәрі, пиротехникалық қоспа екенін) және ЖҚ конструкциясындағы мықты корпусының бар-жоғын анықтаудың маңызы зор.

ЖЗ типі туралы алдын ала қорытындылардың және корпустың болуы негізінде физика-химиялық зерттеуге қажетті ақпараттық объектілер таңдалды.

Зерттеу объектілерін алу және орауды, таза аспаптарды, ерітінділер мен орауыш материалды пайдалана отырып, резеңке қолғап киіп орындау қажет. Объектілерді тексеру, іріктеу және орау аймағында бөгде ЖЗ (салыстыру үлгілері) немесе ЖЗ қамтитын заттардың болмауы тиіс.

ЖҚ конструкциясына (корпус, қорек элементтері, сағат механизмі, камуфляж құралдары т.б.) тікелей кіретін материалдардан жасалған

заттар, бөлшек үгінділері мен жарықшақтардың физикалық-химиялық зерттеу үшін маңызы зор. Оларға жоғары ақпараттылық тән, өйткені олар жарылыс салдарынан пайда болған іздерді және ЖҚ жасау кезінде, әсіресе ұнтақ тәрізді немесе түйіршікті ЖЗ пайдалану кезіндегі қалдырған қылмыскердің ізін қамтуы мүмкін.

Аталған объектілер бетін шаң тозаңнан тазартпай резеңке қолғаппен полиэтилен пакеттерге немесе қағаз конверттерге салынады. Егер объектілерде ылғал ізі болса (қар, жаңбыр, т.б) тоттанудан қорғау үшін ораудан бұрын оларды кептірген дұрыс.

Оқиға орнынан ЖҚ заряды деп танылған бір грамм көлеміндегі затты табу жағдайында жарылыс техник маманы бұл заттың үлгісін зертханалық зерттеу үшін алады. Әртүрлі жерден заттың екі сынамасы алынады, және сынамаларда бөгде кірінділер болмауы тиіс. Үлгілерді арнайы шыны ыдысқа немесе полиэтилен пакеттерге салады.

Жарылмаған ЖҚ бөлшектерін (алюминий бөлшегі, аммиак селитрасының түйіршігі т.б), жарылмаған оқтың элементтерін табу кезінде, бұл объектілерді алып, шыны ыдысқа немесе полиэтилен пакетке салып, зертханаға зерттеуге жіберу қажет. Түтінді оқ-дәрінің немесе пиротехникалық құрамның жануынан пайда болған өнім болып табылатын шлак түріндегі затты оқиға орнынан табу жағдайында осы тәсілді пайдаланған дұрыс. Жарылыс орталығынан және жуық жерлерден ЖҚ іздерінің көлемін анықтау бойынша физика-химиялық зертханалық зерттеу жүргізу үшін топырақ, шаң, өсімдік, майдаланған асфальт, бетонның т.б. үлгілері алынады.

Топырақ, майдаланған асфальт, бетон және т.б. үлгілер тікелей шұңқыр немесе шеңбер шетінен алынады. Шаң-тозаң, өсімдік үлгілері шұңқырдың шетінен және оған жуық аймақтан алынады. Ұқсас материалдардың үлгілері жарылыс ортасынан қашықтау жерден алынады.

Жарылыс орнынан және жуық аймақтан алынған заттардан, зат объектілерінен қырынды мен шайынды алынады. Егер жағдай мүмкіндік берсе, жарылыс іздері бар заттар мен оның бөліктерінен зертханадан қырынды мен шайынды алған дұрыс. Бұл жағдайда сапасы бойынша ұқсас материалдардың сынама үлгілері алынуы тиіс. Жарылыс іздері бар объектілерді алу мүмкін болмайтын жағдайда, (құрылыс конструкцияларының элементтері, көпірлер, жолдар) сынама алу оқиға орнында жүргізіледі. Жарылыс орны мен оған жақын жерлерден заттарды алу жағдайында жарылстан кейін пайда болған күйе, күл, шлактар анықталған жағдайда, бұл жерлер-

ден шпатель немесе скальпель арқылы қырынды алынады. Алынған затты шыны ыдысқа немесе полиэтилен пакетке салады.

Шайындыны метанолмен суланған мақта немесе марлы тампондарымен алады. Метанолда органикалық ЖЗ із көлемдері де және өнеркәсіптік ЖЗ бейорганикалық компоненттері де жақсы ериді. Метанол болмаған жағдайда екі сынама алады: ацетонды (органикалық заттар) және су (бейорганикалық заттар). Ацетон және су шайынды үлгілерін жарылыс орнынан бірдей қашықтықта және ауданы бойынша тең етіп жасайды. Су шайынды үлгісін жасауда тазартылмаған суды пайдаланады. Метанол немесе ацетон шайындыны жасау кезінде үлгіге басқа органикалық затты: биологиялық объектілер, май, бояу т.б. араластырмау қажет. Шайынды үлгісі бар барлық алын-

ған тампондар полиэтилен пакеттерге салынады және оларды пайдаланбас бұрын кептіру қажет.

Тәулік мерзіміне және ауданына қарамастан террорлық акт орын алған аумаққа күзет қойылуы тиіс. Қажет болған жағдайда қайта тексеру жүргізіледі.

Осылайша, аталмыш санаттағы қылмыстық істер бойынша оқиға орнын қарау үшін мамандарды қатыстырудың қажеттілігі дер кезінде жарылыстың материалды және идеалды іздерін табуға және зерттеуге, қолданылған жарылғыш құрылғы туралы ақпарат алуға, яғни оның жеке-ленген сипаттамасын, жару тәсілін, қолданылған жарылғыш заттың түрін және оның тротилді эквивалентін, жарылу кезіндегі жарылғыш заттың орнын, қылмыскерде кәсіби дағдының болуын және т.б. анықтауға бағытталған.

Әдебиеттер

- 1 Дильбарханова Ж.Р., Теория и практика использования специальных знаний при расследовании отдельных видов транснациональных преступлений. – Алматы. 2008.
- 2 Моторный И.Д. Теоретико-прикладные основы применения средств и методов криминалистической взрывотехники в борьбе с терроризмом. – М., 1999. – 199 с.
- 3 Белкин Р.С. Тактика следственного осмотра и освидетельствования // Тактика следственных действий. – М., 1997. – С.32-62.
- 4 Вязов С.Н. Методика расследования вандализма: Дис.... канд. юрид. наук. – СПб.: СПб. ун-та МВД России, 2002. – 219 с.
- 5 Дильдин Ю.М., Мартынов В.В., Семенов А.Ю. Место взрыва как объект криминалистического исследования. – М.: Юрид. лит., 1995. – 142 с.

References

- 1 Dil'barkhanova Zh.R., Teorija i praktika ispol'zovanija special'nyx znaniij pri rassledovanii otdel'nykh vidov transnacional'nykh prestuplenijj.- Almaty – 2008 g.
- 2 Motor'nyj I.D. Teoretiko-prikladnye osnovy primenenija sredstv i metodov kriminalisticheskoyj vzryvotekhniki v bor'be s terrorizmom.-M.,1999.-199 s.
- 3 Belkin R.S. Taktika sledstvennogo osmotra i osvidtel'stvovanija // Taktika sledstvennykh dejstv'ijj. – M., 1997. – S.32-62.
- 4 Vjazov S.N. Metodika rassledovanija vandalizma: Dis.... kand. jurid. nauk. – SPb.: SPb. un-ta MVD Rossii, 2002. – 219s.
- 5 Dil'din JU.M., Martynov V.V., Semenov A.JU. Mesto vzryva kak ob''ekt kriminalisticheskogo issledovanija. M.: Jurid. lit., 1995. 142 s.